• İSLAM TOPLUMUNUN TAHLİLİ •

• İSLAM'I ZAMAN VE MEKANDAN BAĞIMSIZ OLARAK ANLAMA •

• AKIL İLKECİLİĞİ •

• İLMÎ ZİHNİYET •

• DİN - DİN KÜLTÜRÜ AYRIMI •

• TARİHÎ METOT •

• İLİM - İMAN - AMEL BİRLİĞİ •

Hüseyin Atay

İslamı Yeniden Anlama

• KUR'AN-I KERİM'İ ANLAMA •

• SÜNNETİ ANLAMA •

• HARAM VE HELALİ ANLAMA •

• İYİLİK KURAMI •

• KÖTÜLÜK KURAMI •

• HOŞGÖRÜ - MÜSAMAHA İLKESİ •

• TEDRİCİ METOT •

• İÇTİHAT •

• SEMANTİK •

Önsöz

Yirmi sene önceki bir tespitimle söze başlamak istiyorum. Mısır'daki Cami'ul-Ezher'den mezun ve Beyrut'ta Cami'ul-Ezher şubesinin müdürü olan zat ile bir İslam kongresinde karşılaştım, uzun uzun sohbet ettik ve şunu öğrendim. Cami'ul-Ezher de dahil olmak üzere eski geleneksel medreselerde hadis okunmazdı. Fıkıhta ne kadar hadis –doğruluğu ve yanlışlığı araştırılmadan– geçiyor idiyse, medrese mezunu hocalar da o kadar hadis bilirlerdi, bu kadar hadis bilmek de bir işe yaramazdı. Fıkıhta hep fakihlerin sözleri –sırf şahıslarına dayanılarak– tartışılır ve pek ender dayandıkları deliller söz konusu olurdu. Çünkü fakihlerin sözleri ileri sürdükleri ve dayandıkları delillerden daha kuvvetli sayılırdı ve bugün de durum aynıdır. Tarih boyunca mezhepler arasında kısır döngü içinde bir tartışmaya rastlanır, ama kimsenin bu tartışmalardan istifade ederek kendi fikrini değiştirdiğine rastlanmamıştır. Şimdiki dinî ve siyasi gruplarda da durum aynıdır.

Allah'a şükrediyor ve hocalarıma hayırlı dualar ediyorum. Fıkıhta ve hadiste içtihat eden ve içtihat derecesinde ilmi olan hocalarım oldu. Onlardan fakültenin dışında özel olarak okudum. Böylece fıkhı ve hadisi muhakeme ve mukayese edecek bir öğretim görmüş oldum.

1941 yılında Güneyce'den İstanbul'a geldim ve ilkokulun beşinci sınıfına naklettim. Cumartesi ve pazar günleri Hacı Hasip Efendi'den arapçaya başladım, yazın da okumaya devam ettim. Daha sonra, Beyazıd müderrislerinden Asım Hacıbilaloğlu'ndan aynı minval üzere hem okula giderken ders okuyor hem de tatillerde arapça okuyordum. Kumkapı Ortaokulu ikinci sınıfında iken Mustafa Gümülcineli ile tanıştım ve okulu bitirinceye kadar ondan okumaya devam ettim. Ortaokulu bitirince liseye gitmeyi geciktirdim ve üç yıl gece gündüz İstanbul medreselerinde okutulan bütün medrese kitaplarını ve fazlasını; mesela, Husulul-Memul (usûl); Telvih (usûl); Nesematul-Eshar (usûl); Camii Sağir (hadis) ve Şerhi Tergib, İbn Melek, Meşarik-Envar (hadis); İlcamul-Avam (Gazali), Erbain, Cevahirul-Kur'an, el-iktisat til-itikat (Gazali); Burhan (İsmail Gelenbevi-mantık) kitaplarını Mustafa Gümülcineli hocamdan ikmal ettim. Ayrıca Ali Haydar Güleryüz'den (Ku'dat Hocası) usûlden el'Mirkat ve sonradan Rize Müftüsü olan Yusuf Ziya Karal'dan belagat ve arap edebiyatı okudum. 1948'de Bağdat'a gidip liseye girdim ve 1954'de Bağdat İlahiyat Fakültesi'ni birincilikle bitirdim. Bu suretle hem eski geleneksel medrese tahsilini hem de modern ilahiyat tahsilini yapmış oldum. On sene süresince İstanbul'da ve Bağdat'ta yoğun bir çalışma ile müderrislerden fıkıh, usûl, kelam, mantık, hadis, tefsir, murafa (duruşma), felsefe, sanat, medeniyet tarihi, psikoloji, İslam tarihi, arap dili ve edebiyatı tahsil ettim.

Bağdat'ta yeni neşriyatla da karşılaştım. Artık kendi bilgilerimle hadis ile fıkıh arasında bir uyuşmazlığın bulunduğunu görebiliyordum. İyi hatırlıyorum, Bağdat'ta talebeliğim esnasında, Mısır'da bulunan meşhur âlim Zahid Kevseri'ye, boşanmada iki

şahidin getirilmesini emreden ayet[1] hususunda, hanefilerin içtihadının beni tatmin etmediği hakkında bir mektup yazdım. Bana verdiği cevapta Hanefi içtihadını haklı çıkaracak delilleri ileri sürmüştü. Merhum Kevseri mutaassıp bir hanefi idi. Gene tatmin olmamıştım.

Talebeliğim esnasında felsefeye de düşkünlüğüm vardı. Daha İstanbul'da iken ortaokul yıllarımda Adnan Adıvar'ın "Tarih Boyunca İlim ve Din" kitabını almıştım. Bağdat'ta fakültenin programlarının dışında meşhur müderrislerden özel dersler okudum. Onlar Allah rızası için ders verdiklerinden gidemediğim zaman üzülürlerdi. İbn Sina'nın "en-Necat"ının mantık bölümünü, mantıkta meşhur Süleyman Efendi'den; kelamdan Tavâliul-Ehvar'ı Muhammed Kızılcı'dan; usûli'l-fıkh'tan et-Tevzih'i ve eş-Şaşı'yı Emcet Zehavi'den vs. okudum.

Fakültenin ikinci sınıfında kelam dersine gelen Abdullah Nakşibendi benim felsefeye daha da özen göstermeme sebep oldu. Aşağıda bunun hikayesini anlatacağım. Felsefe bilgim arttıkça Kur'an'ı daha iyi anlamaya başladım. Arapçam ilerledikçe Kur'an anlayışım da ilerledi ve Kur'an'ın yeniden nazil oluyormuş gibi günlük olaylara çözümler getirdiğini gördüm. Derslerin dışında Kur'an'la sık sık karşı karşıya kalmama şu sosyal durum da yardım etmişti. Bağdat'ta günün dört vaktinde radyodan Kur'an okunurdu. Caddeden geçenlerin her dükkanın radyosundan kesintiye uğramadan yoluna devam ederek Kur'an'ı dinlemesi mümkündü. Değişik kısımları sık sık dinlemek beni etkiledi. Şüphesiz, onun güzel yanı okunuşundan çok anlamında idi.

1 "Kadınların bekleme süreleri bittiği zaman onları uygun şekilde alıkoyun ya da uygun bir şekilde onlardan ayrılın. İçinizden de iki adil tanık getirin." (Talak 2) Atay, Hüseyin, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Çevirisi, atay ve atay, Ankara, 2008. (Kur'an'dan alınan ayetlerde yazarın son çevirisi esas alınmıştır. Bundan sonra sadece sure adı ve ayet numarası olarak verilecektir. Aksi belirtilmedikçe Hüseyin Atay çevirisinden alınmıştır.)

Bir gün özel ders okuduğum hocam Muhammed Kızılcı'ya; Hocam! Bu hocalar Kur'an okumuyorlar, dedim. Cevabında beni destekledi ve şunu ilave etti. Kendisi bir âlim arkadaşına Kur'an okuyup okumadığını sormuş, o da müçtehit olmak niyetinde olmadığı için Kur'an okumadığı karşılığını vermiş. Böylece Kur'an'ın bana etki ederek düşünmeye sevk ettiğini ve böylece bilinçlendiğimi görmüştüm. Fakat hocalarda buna benzer hiçbir belirti görmüyordum.

Bir gün tefsir dersinde hocaya, atalarımızla övünmemiz Kur'an'a ters düşüyor diyerek, Kur'an'a uyacak yerde atalarına uymayı tercih edenleri eleştirmiş olan ayeti okudum,[2] hocam cevap vermedi. Aynı ayeti İslam ilimlerini ve arapçayı iyi bilen arkadaşlara anlatmakta zahmet çektim ve sonunda ayetin ne demek istediğini anlatabildim.

Yukarıda ismi geçen kelam hocamız Abdullah Nakşibendi hayatındaki fırtınalı durumunu şöyle anlattı. 1930'lu yıllarda Mısır'da İslam'da yenilikler hususundaki yoğun neşriyatı takip etmiş ve eski kitaplarda anlatılanların tatbikat sahasında olmadığını görünce, eski kitapları reddetmiş ve böylece dini de inkar etmişti. Sonra Mısır'a gitmiş, yüksek tahsilini yapmış, memleketine dönünce de tekrar dine dönmüş. Bu durumunu şöyle yorumladı. Eskiden kitaplar bana hakimdi, onları reddettim ve dinsiz oldum. Şimdi ise kitaplara ben hakim oldum, tekrar dine döndüm. Eski kitaplara mahkum olmak ile onlara hakim olmak arasındaki fark budur. Eski kitaplara mahkum olanların hâlâ bu mahkumiyetlerinden kurtulmak istememeleri kafalarının çalışmamasından başka neyle açıklanabilir.

Bu mahkum olmak ile hakim olmak olayı çok güzel bir ilim anlayışını ve zihniyetini ortaya koymaktadır. Kitapların kendisine hakim olması; kitaplarda yazılanların doğrusunu yanlışından ayıramamak,

[2] Onlara "Allah'ın indirdiği Kur'an'a uyun" denince, "Hayır! Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız" derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler de mi? (Bakara 170)

onlara körü körüne, düşünmeden uymak ve bağlanmak anlamındadır. Eğer bu kitaplar hayata cevap veremiyorsa, insan iki şeyden birini tercih etmek zorunda kalıyordur; ya eski kitaplara uyacak ya da o kitapları inkar ederek dinsiz olarak hayata uyum sağlayacak ve kitaplardan ayrılacak. Genç hoca da hayatı tercih etmiş ve kitapları inkar ederek onların hakimiyetinden kurtulmuştur. İşte İslam dünyası bu çıkmazın içindedir. Çünkü eski kitaplarda olan din kabul edilince, dindar olmak için onlara uymak ve onların hakimiyetini kabul etmek gerekir. Bu durumda müslümanlar hayatta çok sıkıntı çekiyor, hayatla uyuşamıyorlar. Onlara uymanın zorluğunu ve hayata ters düştüğünü gören başka bir kimse ise onları ve dolayısıyla da onların anlattığı dini reddediyor, inkar ediyor. Her iki grubun anladığı aynı kitapların anlattığı din olup biri sımsıkı ona sarılıyor, öbürü de kökünden onu reddediyor. Üç asırdır Türkiye'nin bu çıkmazın içinde olduğunu fark eden pek az kimse vardır. İslam dünyası da aynı durumdadır. Onun için bu iki grup arasında diyalog da, iletişim de kurulamıyor. İki grup da sorunun kaynağını bilmiyor, çünkü her ikisine de kitaplar hakimdir. Yukarıda anlattığım müçtehit olmamak için Kur'an okumayan hoca (âlim!) da kitapların mahkumu ve esiri bir hâldedir. Geçmişi biliyor, ama muhakeme etmiyor, sorgulamıyor, onu tekrar ediyor.

Bu, hocanın birinci durumunun açıklanmasıdır. Taklitçiliğin en iyi şekilde ifade edilmesi olan bu durum, sadece yazılı kitaplara ait bir fikir olmayıp, hayatta veya ölmüş olan kişilerin sözlerine katıksız olarak, körü körüne bağlı kalmayı da içine alır.

Hocanın ikinci durumuna yani kitaplara hakim olma durumuna gelince, bu şudur: Kitaplarda olanı ilmî ve hür bir düşünce ile anlayıp muhakeme ederek yanlışını doğrusundan, yanlışının yanılma derecesini ve doğrusunun doğruluk derecesini birbirinden ayırma mahareti ve ilim melekesine sahip olma demektir. İşte böyle olana âlim denir. Kitaplarda olanı ezberleyip anlayana ve anlatana âlim denmez, âlim müçtehit olur. Müçtehit, her şeyi bilen demek

olmayıp, bildiğini muhakeme ederek yeni bir fikir ileri sürebilen kimsedir. Başkasının dediğini tekrarlayan ve ondan başka şeye geçemeyene mukallit denir, yani başkasının tasmasını boynuna geçiren demektir. Kitaplarda olana hakim olan gerçek âlim ve gerçek dindar olur. Kitaplar kendisine hakim olmuşsa zihnen, ilmen ve de fikren mahkum, köle ve esir olur. İslam'da bir yandan fıkıhtaki taklit, diğer yandan tasavvuf ve tarikatlardaki akıl ve düşünme düşmanlığı müslümanları perişan ederek cenazeye çevirmiştir.

Türkiye'ye döndükten sonra, Türk milletinin Kur'an'ı anlamadıkça gerçek müslüman olamayacağı kanaatine vardım. O zamandan beri bu kanaatim gittikçe kuvvetlendi ve gelişti, hâlâ da aynı düşüncedeyim. O zaman bazı imam arkadaşlara nasıl hutbe okumaları gerektiğini anlattım. Anlattığım gibi hutbe okuyan bir imama cemaatten biri; Allah razı olsun ömrümde bir defa abdestli cuma namazı kıldım, demişti. Çünkü imamlar eski hutbeleri tekrarlayıp duruyor, hem uzatıyor hem de araya birçok arapça sözler, dualar ve türkçe manasını vermediği ayetler sokuyor. Bunları Kur'an okur gibi tecvidle okuduğu için insanlara güzel ve tatlı bir uyku basıyor. Bunun için "Cuma Hutbeleri Nasıl Olmalıdır" diye bir makale yazdım. Diyanet'in müşavere kurulunda kabul edilip, Diyanet Dergisi'nde basıldı.[3] Bugün hâlâ aynı mücadeleyi vermeye çalışıyorum. Hutbelerde manasını anlatmak şartıyla Kur'an ve hadis arapça okunmalı, geri kalan dualar ya sırf türkçe olmalı veya tamamen kalkmalıdır. Suudi Arabistan'da cuma günleri resmi devlet tatili olduğu hâlde ulema heyeti, hutbelerin beş veya yedi dakikayı geçmemesi gerektiğine karar vermişlerdir. Türkiye'de cuma günleri resmi çalışma günleri olduğundan Diyanet İşleri bu konuyu ciddiye

[3] Diyanet Dergisi, cilt 1, 1961; Atay, Hüseyin, Kur'an'a Göre Araştırmalar IV. Ankara, 1995. (Bundan sonra Atay, Araştırmalar olarak zikredilecektir.) Kırk sene sonra, bugün ilahiyat fakültelerinde bile buradaki önerilere göre okuyabilecek zihniyete gelemediler. Oysa, bu önerimi 1961'deki Diyanet İşleri Başkanlığı İlmi Müşavere Heyetinin kabul etmiş olduğu ortadadır.

almalı ve dinlemeyen imamı cezalandırmalıdır. Aksi takdirde devletin verdiği imkanları müslümanların lehine kullanmaktan aciz bir kurum olarak kalacaktır.

Külliyetuş-Şeria'nın (Bağdat İlahiyat Fakültesi) son sınıfındaki mezuniyet tezim "Eser ul-Re'yi fit-teşri'il-İslami" (Fikrin İslam şeriatını anlamada etkisi) idi. Bunda, büyük müçtehitlerin ve imamların şeriatı anlamadaki ihtilaflarının sebeplerini ilmî ve metodik yönden göstermeye çalıştım. İlk müçtehitlerin daha geniş ufuklu ve hür düşünce sahibi olmalarının en önemli sebebi, ellerinde Kur'an ve birkaç hadisten başka bir kültür birikimleri ve yönlendirici fikir öncülerinin olmamasıdır. Kendilerinden önce karşılaştıkları bir din kültürü gelenekleri yoktu. Kendi fikirleri ve sözleri bir gelenek oluşturarak sonra gelenleri şartlandırdı.

Artık, benim için talebelik bitmiş ve ilim yapma dönemi başlamıştı. 1956 yılı sonunda Ankara İlahiyat Fakültesi'nde İslam felsefesi asistanı oldum. Doktora tezim "Kur'an'a Göre İman Esaslarının Tespit ve Müdafaası" idi. Dört sene gece gündüz Kur'an'ın belagatı, felsefesi, semantiği ve metodu üzerinde çalıştım. İlk tespit ettiğim ve sonuca vardığım mesele kadere inanmanın Kur'an'da olmadığı idi.

Müslümanların ilk üç asırdaki bilgi, kültür ve özellikle hüküm kaynaklarını tarihî sıralamaya göre, şöyle tespit etmek kültür tarihine de uygundur: İlk nesil müslümanları dönemi, İkinci nesil müslümanları dönemi, Üçüncü dönem müslümanları, Dördüncü dönem İslam dünyası.

- İlk nesil müslümanları dönemi - Hz. Peygamber ve sahabe devri (610-660 m.): Hz. Peygamber'in bilgi kaynağı aklı ve Kur'an idi. Sahabenin bilgi ve hüküm kaynağı ise; 1. Kur'an-ı Kerim, 2. birkaç hadis ve 3. kendi aklıselimleri idi. Her şeye Kur'an hakimdi. Her hükmün kaynağını Kur'an'da bulma gayreti içerisinde idiler. Eğer Kur'an'da bulamamışlarsa hadise giderlerdi. Kur'an'da olan bir konuda hadise gitmezlerdi. Bu, yarım asır kadar; büyük sahabenin

hayatı boyunca devam etti. Aklın dışında tek kaynak Kur'an olduğu için; akılları, anlayışları şartlanmış olmayıp gereği kadar düşünce ve anlama hürriyetine sahiptiler.

- İkinci nesil müslümanları dönemi (660-761 m.): Genç sahabe nesli ile başladı ve genç tabiin döneminin sonuna kadar bir asır sürdü. Bu dönemde İslam'ın hüküm kaynağı, Kur'an ve hadis idi. Hadis bu dönemde çoğaldı ve Kur'an'a hakim oldu. Kur'an'da olan hususlarda bile hadise gidildi, bu durum hadisin Kur'an'a hakim olması neticesini doğurdu. Bir hükmün hem Kur'an'da hem de hadiste olması hâlinde başvuru kaynağı hadis oldu. Böylece hadis hem Kur'an ayarında tutuldu hem de ona hakim kılındı. Eğer bir hüküm hadiste varsa, ayrıca Kur'an'da da var olup olmadığına bakılmadı. Kur'an hadise göre anlaşılacak kaidesi kondu ve Kur'an'ın yerine hadis geçirildi. Oysa, bu durum sahabenin metoduna aykırı idi. Ayrıca Kur'an'ın metodu da, felsefesi de buna muhalif bir durumdadır. O zamandan günümüze kadar bunun, yani Kur'an'ın metodunun terk edildiğine dikkat çekilmedi. Üçüncü hüküm kaynağı olarak ileri gelen sahabenin sözleri ortaya çıktı. Önce onlara Peygamber'in sözü gibi değer verildi ve sonra onlar da hadis yerine geçti. Bu suretle hadis ve daha çok da Kur'an geride ve gölgede kaldı. Çünkü artık müslümanlarda bir kültür gelişmesi de, anlayışı da gelenek hâline gelmişti. Dördüncü kaynak olan aklıselimin sahası daraldı. Onun sahasını ve anlayış açısının boyutunu uydurma hadis ve sahabenin sözleri doldurdu.

- Üçüncü dönem müslümanları (767-864 m.): Müslümanların bilgi ve hüküm kaynakları, ikinci dönemdeki kaynaklara ek olarak mezhep imamlarının içtihatları ve fikirleri ile beş kaynağa ulaştı. Bunlar: 1. Kur'an. 2. Hadis, 3. Sahabenin sözleri, 4. Tabiin (ikinci nesil) sözleri, 5. Müçtehit imamların sözleri.

- Dördüncü dönem İslam dünyası - Taklit dönemi (864-1997 m.): Kaynaklar teke indirildi. Bu şöyle oldu. Birinci dönemde Kur'an, ikinci dönemde hadis, üçüncü dönemde imamların içtihatları hakim oldu.

Bu da mezheplerin teşekkülünü meydana getirdi. Hadis Kur'an'ı geri plana itti, içtihatlar yani mezhepler de hadisi geri plana itti. Böylece Kur'an daha da gerilerde kalmış oldu. Birinci dönemde bir meselenin hükmünü öğrenmek için Kur'an'a gidilirdi. İkinci dönemde yalnız hadise gidilmekte idi; üçüncü dönemde beş kaynağa gidildi; dördüncü dönemde ise yalnız içtihatlara yani fıkha gidildi. Bugün dahi İslam dünyası bu dördüncü dönem fıkhının hakimiyetindedir. Beş kaynak bire indirildi. Biz şimdi din kaynaklarını akıl, Kur'an ve olay (durum) olarak ele alacağız.

Sonuç: İslam dininin hüküm kaynağı yalnız müçtehitlerin sözleri ve fikirleri olarak somutlaştı. Ne Kur'an ne hadis ne de akıl kaldı. Bu üçü de devreden çıktı. Sahabenin sözleri ile müçtehitlerin içtihatları birbiriyle kaynaşarak fıkıh bilimini ve birikimini yani anlayışlarını –sahabe ve müçtehitlerin anlayışlarını– oluşturdu. Bu üçüncü dönemde yani hicretin üçüncü asrında (miladi dokuzuncu asır) fıkıh mezhepleri kuruluşlarını bu şekilde tamamlamış olup, kırılamayacak ve aşılamayacak çerçevelerini ve kale bentlerini pekiştirdiler.

Din deyince elimize fıkıh kitaplarını tutuşturdular. Kur'an, anlamadan okunmak ve ahirette sevap alacak şekilde kelimeleri telaffuz edilmekten ibaret kaldı. Tarihte ve son iki asrın içinde bazı âlimler fıkıh barajını aşıp Kur'an'a ulaşmak istediler. Ancak, bunların bir kısmı fıkıh barajını aşmış olsa da hadis barajında takıldılar. Onu aşıp Kur'an'a ulaşamadılar. Son zamanlarda fıkhın dışındaki, ilim, ahlak gibi konularda Kur'an'a ulaşılmaya, Kur'an üzerinde çalışılmaya başlanmıştır. Ne var ki fıkıh hususunda hâlâ Kur'an'a ulaşmayıp da fıkıhtaki zamana ve mekana bağlı bazı yanlış anlayışların ve hükümlerin değişmesi gerektiği üzerinde pek az kimse durdu ve duruyor. Ama yoğun ve ciddi bir çalışma olmadığı için bunun görüşlere etki etmediğini söylemek mümkündür.

İşte biz, fıkhı aşıp doğrudan Kur'an'a gitmeyi ve ondan başlamayı amaç edindik. Bu metodun, İslam'ın yeniden hayata geçirilmesini ve

hayat dini olmasını sağlayacağından eminiz. Önceki büyük âlimlerin Kur'an anlayışları bize yardımcı oldu ve ışık tuttu. Böyle yapmakla usûli'l-fıkhın ilk kaidesini de uygulamaya koymuş oluyoruz. Önce Kur'an, sonra sağlam hadis ve üçüncü olarak akıl, temel bilgi ve hüküm kaynağıdır. Fıkıh kitaplarını aşıp hadise ve Kur'an'a ulaşmak kitaplara mahkum olanların işi olmayıp, kitaplara hakim olanların işi ve görevidir. Bunu yapabildikleri hâlde çeşitli sebeplerden dolayı bu görevlerinden kaçınıyorlarsa, dinin kendilerine yüklediği görevlerinden kaçınıyorlar demektir.[4] Uğruna bütün ömrümü verdiğim, İslam dini hususunda ulaştığım bu anlayışımı ortaya koymak, müslümanların bilgisine ve istifadesine sunmak, benim dini görevimdir. Bu aynı zamanda bir tebliğ görevidir. Bizim görevimiz bildirmektir. Bunun kabul görüp görmemesi ise okuyucuya aittir. Umarım ki bu çalışmalarımız okuyucuları en azından düşünmeye ve yeniden araştırmaya sevk eder.

Kur'an'a ve hadise gidip de fıkıhta yanlış bir meseleyi düzeltene rastlamadım. Fıkhın yanlışları savunuldu ve yorumlandı. Yorumlanması doğruluğunu kabul etmektir. Yanlışa yanlış denince yoruma gerek kalmaz ve silinip atılır, geçilir gider, onun yerine doğrusu gelir. Yanlış sabit kalınca, yerine doğrusu gelmez. Çünkü doğrunun yeri, doğru diye yanlışla doldurulmuş olur.

Burada son dönem, yani yirminci asrın başlarında yetişen Osmanlı ulemasından birkaç zatı, birkaç kelime ile değerlendirmeye gerek görüyorum. Bunların ortak niteliklerini şöylece belirtmek mümkündür. Tutumları modern batı teknik ilimleri karşısında olumlu olup, onların Kur'an'la bağdaşabileceğine dair Kur'an'dan, hadisten ve geçmiş İslam âlimlerinin sözlerinden yararlanarak fikir ve görüş ileri sürmüşlerdir. Şimdi de şunu söylemekte yarar vardır. Kur'an-ı Kerim'in modern ilim ve teknikle mesela, fizik, kimya, astronomi, matematik gibi bilimlerle hiçbir sorunu olmadığını ifade

[4] Bakınız, Atay, Araştırmalar.

etmek yerinde olur. Asıl çözülmesi gereken sorunlar, sosyal, siyasi ve hukuki olanlardır. Bunların Kur'an'a gidilirse ve yeni içtihatlarla çözülebileceğine inanıyorum.

İşte yirminci asrın müslüman âlimleri bunlara çözüm getirmeyi akıllarına getiremedikleri için herhangi bir fikir ileri sürmediler. Bu konulardaki sorunların çözümünde hep geçmişe bağlı kaldılar, geçmiş kültürde yazılmış kitapların dışına çıkamadılar, çıkmayı da düşünmediler ve göze alamadılar. Bunların içinde en ünlüleri, Mustafa Sabri (Şeyhülislam), M. Hamdi Yazır, Saidi Nursi, Manastırlı İsmail Hakkı (bu zat biraz kitabın dışına çıkmaya eğilimli idi), Ömer Nasuhi Bilmen, İzmirli İsmail Hakkı, Şerefettin Yaltkaya ve Ahmed Hamdi Akseki'yi sayabiliriz. Süleymancıların lideri Süleyman Tunalı gibileri bunların derecesinde saymak doğru bir değerlendirme olmaz. Bu son ünlü Osmanlı âlimlerinin eserlerini okudum. İstisnasız hepsi geleneksel İslam ve medrese kültürünü biliyorlardı, ama onlara mahkum idiler. Onların dışında olan yeni konulardaki fikirleri ve düşünceleri rahatlıkla tartışabiliyor, ama geçmiştekilere uydurmaya çalışıyorlardı. Geçmiştekilerde yanlış bulup düzeltmeye gitmiyorlardı. Yeni deneysel bilimlere olumlu bakıyorlardı, ancak siyaset, ahlak, hukuk gibi sosyal bilimlerde, eski kitaplara mahkum idiler. Onlardaki meseleleri doğru ve yanlış olarak ayıramıyor, hele Kur'an'a gidip, Kur'an'a açıkça zıt olanları bile düzeltmeye gidemiyorlardı. Çünkü geçmiştekileri din kabul ediyor, yanlış olanlarını da yorumlayarak doğruya çıkarıyorlardı. Geçmişe ters gelmeyecek güzel anlamlar da, yönlendirmeler de ortaya koyabiliyorlardı.

Mustafa Sabri dört ciltlik eserinde (Mavkıful Akl) çok iyi mantıki ve akli izahlarla, aklın modern ilim karşısında üstünlüğünü savunmuştur. Hamdi Yazır da yabancı dil (fransızca) bilmesinin neticesinde fikri açıklamalara renk katıyordu. Saidi Nursi'ye gelince 1948'de Bağdat'a gitmeden önce arapça ve eski türkçe eserlerini okumuştum. Bir medrese âlimi sayılırdı. Saydıklarımız içinde onlardan

üstün değil, onların ayarında olduğunu söylemek hakşinaslık olur. Şüphesiz her birinin kendine özgü bir anlayış ve anlatış tarzı olması doğaldı. O da, zamanında batı dillerinden türkçe ve arapçaya tercüme edilen eserlerden faydalanarak bir şeyler anlatmaya çalışmıştı. 1950'den sonra yazdığı ileri sürülen eserlerine baktığım zaman, daha önceki Saidi Nursi ile arasında çok fark buldum. Öncekilerde daha samimi bir müslümanken, sonrakilerde samimi İslam'ın kaybolduğunu, bir benlik ve gizli bir vahiy aldığı davası içinde olduğunu gördüm. Şimdi, nurcular benim bu kanaatimi tasdik eden bir mücadele veriyorlar. Onlar ve bütün tarikatlar gibi özel dinî kuruluşlar, Kur'an'ı anlamak için okumaya karşı çıkıyor ve yüksek öğrenim öğrencilerinin ders kitaplarını okumalarına bile engel olmaya özen gösteriyorlar. Bunu inkar etmelerinde samimi ve doğru olmadıkları ifade ve davranışlarından anlaşılmaktadır.

Saidi Nursi ile ilgili iki olayı okuyuculara anlatmakta fayda görüyorum. 1960 ihtilalinde İmam Hatip Okulları Konfederasyonu heyetiyle Sivas'a gittik. Bir zat bizi evine akşam yemeğine çağırdı. Yemekten sonra sohbet esnasında ilkokul öğretmeni bir zat nur risalelerini çok övdü. Ben dedim ki; Saidi Nursi'nin söylediklerini bizim vaizlerimiz, mahalle vaizleri bile söylüyor. O kadar göklere çıkarılacak gibi değildir. Adam ısrar etti, "Sözler" kitabının önsözünün çok hoşuna gittiğini ve onu okumasına müsaade etmemizi istedi. Biz de, buyurun okuyun, dedik. Yarıya kadar okudu; benim dediğimden farklı olmadığını görünce, durdu ve dedi ki; doğru diyorsun, biz başkasını görmediğimiz için, bize çok büyük geliyor. İşte, başkasını okutmamalarının sebebi, bu samimi ve masumane itirafla ne kadar iyi anlaşılıyor. Başka bir şey değil, Kur'an'ı bile okutmuyorlar. Kur'an'ı siz anlamazsınız, efendinin kitabı size yeter, diyorlar.

İşte, medreseyi de tek kitap okumak yıkmıştır. Merhum hocam Ali Haydar Güleryüz de medreseyi tenkit ederken, şöyle demişti;

"Avrupa'dan bir müsteşrik gelmişti. Medresede Arapların 'Yedi Askı' diye anılan şiirlerini okutan bir hoca ile sohbet ederken, bu şiirlerin Ayasofya Kütüphanesi'nde bir şerhi bulunduğunu hocaya sormuştu; ama hoca bundan haberi olmadığını itiraf etmişti."

İkinci bir olayı merhum hocam Muhammed Tanci anlattı. 1970'li yıllarda İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde ders verirken, Nurcu bir öğrenci Saidi Nursi'yi İmam Gazali'den daha büyük bir âlim gösterince, Tanci Bey, öğrenciye; "Git beynini bir kelleciye sat" demiş olduğunu bana nakletti.

Biz "Kur'an'a Göre Araştırmalar III" adlı kitabımızın "Uhud Savaşını Kurtaran Zihniyet" bölümünde "Hz. Peygamberimiz Muhammed Mustafa, İslam'la aynı ve özdeş tutulamaz, İslam'la aynileştirilemez" dedik. Hz. Peygamber İslam'la aynı değil, ama İslam'ın içindedir. Şimdi Nurcular, tarikatçılar, İslam'ı Saidi Nursi'yle ve şeyhleriyle nasıl aynileştirir ve İslam'ı nasıl onlara sığdırırlar? Günahını Allah'a bıraktık insanlara karşı ayıp olmuyor mu? Bu insanlar, düşünceden bu kadar yoksunlar mı? Herkes aklı kadar müslüman olur. Bazen de olmaz. Aç tavuğun kendini ambarda sanması gibi, mümin olmadığı hâlde kendini mümin sanır. Başkasıyla Allah'a ulaşacağını sanan, hele rabıta denen; insanı Allah'tan koparıp uzaklaştıran, canlı iken ölü gibi bir kefene sarılan kimse, samimi olarak gerçekten Kur'an'a inanıyorsa, aldatıldığını görüp hemen Kur'an'a, Kur'an'ın metodu ile yönelmelidir. Bu da onun içinde bulunduğu örtülü, gizli şirkten tövbe etmesidir. Çünkü Kur'an diyor ki: "Doğrusu, Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, ama, bundan başkasını dilediğine bağışlar."[5] Ama şirki ancak tövbe ile affeder.

Biz, bütün eserlerimizde, burada ve "Kur'an'a Göre Araştırmalar" adlı seri eserimizde Kur'an'a gitmeyi öneriyoruz. Kur'an'a gidildiği zaman fıkıhta, kelamda değişecek hükümlerin örneklerini veriyorum. Bu, Kur'an'ın kendi çağrısıdır. Bütün müslümanları ve

[5] Nisa 116.

insanları kurtaracak olan Kur'an'ın bu çağrısına olumlu yanıt vermeleridir. Bunun için dedik ve diyoruz ki:

Kur'an, her türlü durumda, gusülsüz, abdestsiz, gusüllü, abdestli olarak okunur. Buna yasak koyan Kur'an'ın okunmasına engel olmaktadır. Onun vebali kendisine yeter.

Kur'an'a gidince herkes kendine göre anlayacak ve birleşme olmayacak diye Kur'an'a gitmeye karşı çıkanlara şu cevabı vermek istiyorum. Kur'an da biliyor ki, Kur'an'ı okuyanlar değişik şekilde anlayacaklar. Ama gene de Kur'an kendisini okuyup anlamaya ve üzerinde düşünmeye çağırıyor. Değişik şekilde anlayacaklar diye korkmuyor. Her söylenilen sözün anlaşılması için dil bilimleri eskiden beri vardır ve şimdi de semantik adı ile geliştirilmektedir. Bunun için bir metni anlamanın, yorumlamanın ilimleri ve kuralları bulunmaktadır. Kur'an'ı da anlamanın kuralları vardır. Bu kurallara göre değişik şekilde anlamak, zaten Kur'an'ın düşünce zenginliğine ve düşüncenin ve ilmin gelişmesine en büyük katkıyı sağlaması amacını güder, yoksa bir yerde sınırlanır ve donuklaşır kalır. Her zaman, her türlü kültüre göre anlaşılma ve uygulanma imkanı olması, sürekli yaşamın içinde yaşamla beraber ona yön ve dinamiklik vererek rehberlik etmesidir.